

Z DZIEJÓW POLARYSTYKI

Piotr Köhler

Zakład Badań i Dokumentacji Polarnej im. Prof. Z. Czepego
Instytut Botaniki
Uniwersytet Jagielloński
ul. Kopernika 27 31–501 Kraków
piotr.kohler@uj.edu.pl

75. ROCZNICA POLSKIEJ WYPRAWY NA GRENLANDIĘ 1937

W 2012 r. minęła siedemdziesiąta piąta rocznica Polskiej Wyprawy na Grenlandię. Była to już kolejna polska ekspedycja arktyczna, ale pierwsza na największą wyspę Ziemi. W wyprawie uczestniczyło 7 osób. Jej kierownikiem był dr Aleksander Kosiba (1901–1981) z Lwowa mający już znaczne doświadczenie w badaniach subpolarnych w Laponii (1930–1931) i polarnych: brał udział w duńskiej wyprawie na Grenlandię w 1934 r. Z ramienia Polskiego Towarzystwa Geograficznego i Wojskowego Instytutu Geograficznego zorganizował pierwszą Polską Wyprawę na Grenlandię. Jeszcze przed wyjazdem na tę ekspedycję opublikował świetną monografię *Grenlandia* (1937). Uczestnikami wyprawy byli także: Stefan Bernadzikiewicz, Antoni Gawęł, Alfred Jahn, Stanisław Siedlecki, Rudolf Wilczek i Antoni Rudolf Zawadzki–Rogała. Inż. Stefan Bernadzikiewicz (1907–1939) był asystentem w Zakładzie Metalurgicznym Wydziału Mechanicznego Politechniki Warszawskiej, był także wytrawnym taternikiem i alpinistą z dużym doświadczeniem polarnym. Dr Antoni Gawęł (1901–1989) był asystentem w Zakładzie Mineralogicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego, wykonywał badania geologiczne. Mgr Alfred Jahn (1915–1999) był świeżo upieczonym absolwentem Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, po powrocie z wyprawy miał rozpocząć pracę w Instytucie Geograficznym UJK. Podczas wyprawy zajmował się badaniami geomorfologicznymi i pedologicznymi. Stanisław Siedlecki (1912–2002) był studentem Uniwersytetu Warszawskiego. Spośród uczestników miał największe doświadczenie polarne, uczestniczył już poprzednio w polskiej wyprawie na Wyspę Niedźwiedzią (1932/1933) oraz w dwóch wyprawach na Spitsbergen (1934 i 1936). Podczas wyprawy na Grenlandię zajmował się stacjami meteorologicznymi. Dr Rudolf Wilczek (1903–1984) był nauczycielem gimnazjum i liceum w Mysłowicach oraz współpracownikiem Muzeum Śląskiego w Katowicach. Świetnie znał się na mchach, więc znakomicie nadawał się do badań polarnej tundry. Mjr. Antoni Rudolf Zawadzki–Rogała (1896–1974) był geodetą, pracował w Wojskowym Instytucie Geograficznym w Warszawie. Podczas wyprawy wykonywał zdjęcia fotogrametryczne i przygotowywał mapę terenu badań. Wyprawa wynajmowała także kilku Eskimosów do pomocy.

Ekspedycja miała na celu ustalenie wpływu, jaki wywierają topniejące lodowce i śniegi na ukształtowanie terenu, w szczególności na przedpolu wielkiego lodowca. Dane te mogły wyjaśnić niejedną zagadkę kształtowania się krajobrazu w Polsce w epoce lodowej i polodowcowej, kiedy to pokrywający teren kraju lądolód topniejąc pozostawił liczne jeziora,

doliny, usypiska złomu skalnego, żwiru i wydm piaskowych. Wyprawa wypłynęła z Kopenhagi we wtorek 25 V 1937 r. na pokładzie duńskiego statku „Disco”. W sobotę 5 VI statek zawinął na trzy dni do Færingehavn na zachodnim wybrzeżu Grenlandii. Podczas postoju uczestnicy wyprawy zwiedzali wybrzeże i zbierali pierwsze grenlandzkie okazy botaniczne i geologiczne. Następnie statek zawinął jeszcze do stolicy Grenlandii – Godthåb (obecnie: Nuuk) i w końcu do Egedesminde (obecnie: Aasiaat). Z tej ostatniej miejscowości polska wyprawa po krótkim pobycie popłynęła wynajętą barką z holownikiem do fiordu Arfersiorfik. Do zamykającego fiord czoła lodowca dotarto po paru dniach. Baza została założona na brzegu fiordu, w odległości kilkuset metrów od czoła Lodowca Polonia i ok. 200 km od osady Ausiait.

Badania naukowe rozpoczęto jeszcze podczas podróży duńskim statkiem: mierzono opad pyłku. Te badania palinologiczne prowadzono również podczas pobytu na Grenlandii. Obszar pozostałych eksploracji naukowych obejmował ok. 300 km² lądu. A. Kosiba przeprowadzał badania glaciologiczne głównie wzdłuż krawędzi lądolodu i w jego strefie brzeżnej. Wykonał kilka wypadów w głąb lądolodu (nawet na odległość 90 km od krawędzi), podczas których badał charakter rzeźby powierzchni czaszy lodowej. Badał także moreny, zarówno współczesne, jak i dawne. A. Jahn badał terasy morskie zarówno młode, jak i stare. A. Gawel badał charakter i ułożenie metamorficznych skał krystalicznych oraz tektonikę podłoża. Jego badania dotyczyły głównie utworów prekambryjskich i ich tektoniki, a także problemów sedymentacyjnych w obrębie krawędzi i przedpola lądolodu. Zebrał bogatą kolekcję próbek skał i skamieniałości. S. Siedlecki obsługiwał stacje meteorologiczne, z których jedna zlokalizowana była przy bazie wyprawy. Trzy razy na dobę mierzył temperaturę, ciśnienie i wilgotność powietrza, kierunek i siłę wiatru, opady i zachmurzenie. Druga, automatyczna stacja umieszczona została ok. 20 km od bazy na czaszy lądolodu; wymagała obsługi raz w miesiącu. Wyniki tych badań meteorologicznych zostały dopiero niedawno opublikowane. S. Siedlecki mierzył także głębokość górnego odcinka fiordu Arfersiorfik, badał jego rzeźbę i osady denne. R. Wilczek zajmował się tundrą na przedpolu lądolodu. Jego badania związane były z kwestiami sukcesji zespołów roślinnych na świeżych morenach, badał także torfowiska grenlandzkie. Sporządził w kilku egzemplarzach zielnik całej roślinności tundry i jezior. Egzemplarze te trafiły do Instytutu Botanicznego Uniwersytetu Jana Kazimierze we Lwowie (do prof. Stanisława Kulczyńskiego), Instytutu Botanicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego (do prof. Władysława Szafera), Instytutu Botaniki Uniwersytetu w Kopenhadze oraz do archiwum wyprawy. S. Bernadzikiewicz nakręcił film dokumentujący teren badań wyprawy, prace jej uczestników oraz życie Eskimosów. Film ten podczas II wojny światowej uległ zniszczeniu. Oprócz tych indywidualnych badań wiele prac wykonano zespołowo, m.in. badania termiki podłoża, charakteru i genezy gleb poligonalnych, amplitudy przypływów i odpływów, zebrano okazy zoologiczne. A. Zawadzki wykonał zdjęcie fotogrametryczne. Obszar nim objęty wyniósł ok. 200 km². Na jego podstawie została m.in. wykonana i opublikowana mapa w skali 1: 50000. Podczas prac terenowych opisywano nowoodkryte obiekty geograficzne i nadawano im nazwy, łącznie nadano 23 nowe nazwy związane z Polską i Polakami, np. Mount Leopolis (308 m n.p.m.), Mount Wawel (332 m n.p.m.), Dobrowolski Glacier (lodowiec w rejonie fiordu Arfersiorfik) itp. Pierwsza Polska Wyprawa na Grenlandię badania zakończyła pod koniec sierpnia.

W czasie czterodniowej drogi powrotnej do Egedesminde zwiedzono czoło lodowca, na które przed 50 laty wszedł A. E. Nordenskjöld, a w jednej z osad eskimoskich zebrano materiały etnograficzne. Drogę powrotną z Egedesminde odbyto ponownie na pokładzie „Disko”. Wyprawa przyłynęła do Kopenhagi 16 IX 1937 r.

Po powrocie zaczęto opracowywać materiały zebrane podczas trwania wyprawy. Część rezultatów zdołano opublikować jeszcze przed wybuchem wojny. Niestety, znaczna część materiałów została zniszczona podczas II wojny światowej.

BIBLIOGRAFIA

BERNADZIKIEWICZ S. 1937. Wielki sukces polskiej wyprawy Polarnej. *Ilustrowany Kuryer Codzienny* (Kraków) (22 X 1937): 22.

DOBROWOLSKI A. B. 1948. Pierwsza polska wyprawa do Grenlandii zachodniej. *Wiedza i Życie* 17(6–7): 605–608.

DUBIEL E. 1994. Materiały zielnikowe dra Rudolfa Wilczka z I Polskiej Wyprawy na Grenlandię w 1937 roku w zbiorach Instytutu Botaniki Uniwersytetu Jagiellońskiego. *Wiadomości Botaniczne* 38(1/2): 172–173.

DYAKOWSKA J. 1947. Opad pyłków na morzu i u wybrzeży Grenlandii. The Pollen Rain on the Sea and on the Coasts of Greenland. *Bulletin International de l'Académie Polonaise des Sciences et des Lettres, Classe des Sciences Mathématiques et Naturelles, Série B: Sciences Naturelles (I)* 1947(1–10): 25–33.

DYAKOWSKA J. 1947. *Pollen-rain on the sea and near the shores of Greenland*. [w:] *Wykaz prac z działu nauk matematyczno-przyrodniczych wykonanych w Polsce w okresie okupacji niemieckiej w latach 1939–1945. List of the works achieved in the field of mathematics and sciences in Poland during the German occupation, 1939–1945*. Nakładem PAU, Kraków, s. 73–74.

DYAKOWSKA J. 1947. Pollen Rain on the Sea and on the Coasts of Greenland. *Académie Polonaise des Sciences et des Lettres. Comptes Rendus Mensuels des séances de la Classe des Sciences Mathématiques et Naturelles* 1947(4–6): 6.

GAWĘŁ A. 2001. Z dziennika wyprawy naukowej na Grenlandię w 1937 roku. *Prace Muzeum Ziemi* 46: 171–184.

JAHN A. 1938. Dyluwialne i postdyluwialne ruchy pionowe Grenlandii Zachodniej w świetle teras nadbrzeżnych fiordu Arfersiorfik. (Die Strandterrassen des Arfersiorfik–Fjordes als Zeugnis der diluvialen und postdiluvialen Vertikalbewegungen West–Grönlands). *Czasopismo Geograficzne* (Lwów) 16(4): 307–324.

JAHN A. 1938. Grenlandia Zachodnia terenem polskiej wyprawy naukowej. *Wszechświat* 1938 nr 3 s. 67–73.

JAHN A. 1946. O niektórych formach gleb strukturalnych Grenlandii Zachodniej. (About some forms of structural soil markings in West Greenland). *Przegląd Geograficzny* 20: 73–89.

JAHN A. 1946 [wyd. 1947]. O spękaniach skał i mikroreliefie glacialnym przedpola lądolodu grenlandzkiego w głębi fiordu Arfersiorfik. *Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności* 47(9): 325–327.

JAHN A. [1947]. *Kraj biały czy zielony?* [Wyd. I], Książnica – Atlas, Wrocław – Warszawa, ss. 243 [wyd. II – 1948, wyd. III – 1956].

JAHN A. 1947. *Investigations of the structure and temperature of soils in West Groenland*. [w:] *Wykaz prac z działu nauk matematyczno-przyrodniczych wykonanych w Polsce w okresie okupacji niemieckiej w latach 1939–1945. List of the works achieved in the field of mathematics and sciences in Poland during the German occupation, 1939–1945*. Nakładem PAU, Kraków, s. 188.

JAHN A. 1947. *On the fracturing and glacial microrelief of the Groenland ice-sheet foreland in the Arfersiorfik fiord*. [w:] *Wykaz prac z działu nauk matematyczno-przyrodniczych wykonanych w Polsce w okresie okupacji niemieckiej w latach 1939–1945. List of the works achieved in the field of mathematics and sciences in Poland during the German occupation, 1939–1945*. Nakładem PAU, Kraków, s. 188.

JAHN A. 1947. Przyczynek do znajomości stożków usypiskowych w krajach polarnych. *Przegląd Geograficzny* 21(1/2): 1–10.

JAHN A. 1947. Studia nad spękaniem skał i mikroreliefem glacialnym w Zachodniej Grenlandii. *Studies on jointing of rocks and glacial microrelief in Western Greenland*. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska* (Lublin – Polonia) Sectio B 2(3) : 47–99.

JAHN A. 1969. *Grenlandia*. Państwowe Wydawnictwo „Wiedza Powszechna”, Warszawa, ss. 216.

JAHN A. 1992. *Złączyła nas Grenlandia*. [w:] R. W. Schramm (red.), *Pamiątkowa księga przyjacieli. Stanisław Siedlecki*. [br. wyd.] [Poznań], s. 103–108.

JÓZEFczyk M., KORZYSTKA M., MIGAŁA K., PIASECKI J., 2010. Pierwsza polska wyprawa na Grenlandię 1937 roku. Wyniki pomiarów meteorologicznych Stanisława Siedleckiego i Alfreda Jahna. *First Polish Greenland expedition in the year 1937. Results of meteorological survey conducted by Stanisław Siedlecki and Alfred Jahn*. *Problemy Klimatologii Polarnej* 20: 171–181.

KOSIBA A., 1937. I. Polska wyprawa na Grenlandię. *Czasopismo Geograficzne* 15(3): 209–213.

[KOSIBA A.], 1938. Polish Expedition to West Greenland, 1937. *The Polar Record* (Scott Polar Research Institute, Cambridge) 2(15): 25–27.

KOSIBA A., 1938. *Polska wyprawa na Grenlandię w r. 1937*. Towarzystwo Geograficzne we Lwowie, [Lwów], ss. 8.

KOSIBA A. 1938. *Rendmoränen in Grönland*. [w:] *Compens rendus du Congrès International de Géographie*, Amsterdam, Leiden, s. 45–62.

KOSIBA A. 1947. *Nordenskjöld Glacier and its oscillations*. [w:] *Wykaz prac z działu nauk matematyczno-przyrodniczych wykonanych w Polsce w okresie okupacji niemieckiej w latach 1939–1945. List of the works achieved in the field of mathematics and sciences in Poland during the German occupation, 1939–1945*. Nakładem PAU, Kraków, s. 170–171.

KOSIBA A. 1947. *Some observations upon the polygonal soils in Greenland*. [w:] *Wykaz prac z działu nauk matematyczno-przyrodniczych wykonanych w Polsce w okresie okupacji niemieckiej w latach 1939–1945. List of the works achieved in the field of mathematics and sciences in Poland during the German occupation, 1939–1945*. Nakładem PAU, Kraków, s. 169–170.

KOSIBA A. 1973. O udziale Polaków w badaniach Grenlandii. *Czasopismo Geograficzne* 44(2): 147–188.

KOSIBA A. 1982. *Klimatyczne i glacialne problemy Grenlandii – udział Polaków w ich badaniu*. [w:] *Dzieje polskich, rosyjskich i radzieckich badań polarnych. Materiały III Sympozjum Polsko-Radzieckiego z Historii Nauk o Ziemi, Wrocław, 25–30 września 1978 r.* Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź, s. 309–347.

ZAWADZKI A. 1937. Polska Wyprawa na Grenlandię. *Wiadomości Służby Geograficznej* 11(2): 235–237.

ZAWADZKI A. 1937. Prace polskiej wyprawy naukowej na Grenlandię w 1937 r. *Wiadomości Służby Geograficznej* 11(3–4): 507–520.

ZAWADZKI A. 1938. *Die Photogrammetrischen und Kartographischen Arbeiten der polnischen Spitsbergen-Expedition in Jahre 1934 und Grönland-Expedition in Jahre 1937*. [w:] *Comptes Rendus du Congrès International de Géographie*. Amsterdam, t. II *Travaux de la Section I Cartographie*, Leiden, s. 190–196.

ZAWADZKI A. R. (red.) 1938. *Grenlandia Zachodnia, strefa brzeżna lądolodu w okolicy fiordu Arfersiorfik. Mapa topograficzna*, skala 1: 50 000. Wojskowy Instytut Geograficzny, Warszawa.

ZAWADZKI A. 1938. *Polska Wyprawa na Grenlandię w r. 1937*. „Wiadomości Służby Geograficznej” 12(1): 33–73, 12(2–3): 166–214, 12(4): 508–521.

ZAWADZKI A. 1939. *Polska wyprawa na Grenlandię 1937*. Nakł. Sekcji Geograficznej Tow. Wiedzy Wojskowej, Warszawa, ss. VI + nlb. 1 + 102 + nlb. 1, tabl. 4, mapa 1. Seria: Biblioteka Służby Geograficznej, t. 18.

ZAWADZKI A. R. 1944. *Polska wyprawa na Grenlandię w 1937 r. Polish Greenland Expedition 1937*. Nakładem Sekcji Wydawniczej Armii Polskiej na Wschodzie, [Palestyna], ss. 31.